

Reflexe válek s Turky v českých písniích kramářských

Jiří Fiala

REFLECTIONS OF THE WARS WITH THE TURKS IN CZECH BROADSIDE BALLADS

Reports on Turkish expansion into south-eastern Europe written in Czech were disseminated in the non-periodical press and in broadside ballads published as broadsheets. The author of this paper presents and analyses selected compositions involving the wars with the Ottoman Empire, the first of which is on the Battle of Mohács in 1526, while the last from the early 20th century move the Turkish theme into the sphere of humorous rhyming couplets.

KEYWORDS:

news reports; Turkish wars; broadside ballads; motifs; strophic forms; waning of broadside ballads; humorous rhyming couplets

Česky psané zpravodajství o turecké expanzi do jihovýchodní Evropy se šířilo prostřednictvím relací v neperiodických novinách a zpravodajských písni publikovaných formou kramářských tisků. Kramářské písně s tematikou tureckých válek lze získat excerpce z dosavadních edicí kramářských písni, a to z antologie Milošlava Novotného¹ a z antologie Josefa V. Scheybala,² jakož i z muzejních sbírek kramářských tisků, zejména Knihovny Národního muzea v Praze; zatím materiálově značně omezenou pomůckou je databáze digitalizovaných kramářských tisků Spalicek.net.³

Bohatý ikonografický materiál k našemu tématu přinesla publikace Pravoslava Kneidla *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček* (Odeon, Praha 1983). Bohužel zatím nedisponujeme pokud možno úplným soupisem relevantních periodických novin a zpravodajských písňových skladeb; při jeho eventuálním sestavování bude ovšem dobrým východiskem *Knihopis Digital*.⁴ Nejen z prostorových důvodů tedy prezentujeme v našem příspěvku prameny výběrově.

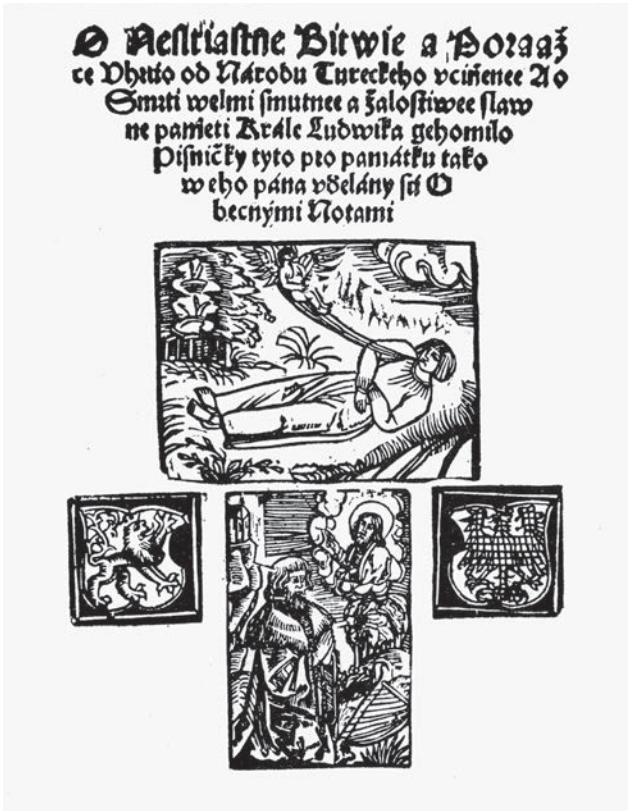
Pololidové písňové skladby s válečnou tematikou nepochybně fungovaly i jako součást válečné propagandy a údaje v nich obsažené mohly být ve snaze formovat názory a postoje lidových mas zveličovány či jinak zkreslovány. Zájmu kramářských skladatelů a tiskařů se turecké války těšily od bitvy u Moháče 29. srpna 1526, jak do-

1 Miloslav NOVOTNÝ, *Špalíček písniček jarmarečních*, Praha 1940.

2 Josef V. SCHEYBAL, *Senzace pěti století v kramářské písni, Příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, Hradec Králové 1990.

3 Špalíček, Digitální knihovna kramářských tisků, <http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/> [náhled 26. 6. 2014].

4 Knihopis Digital Database, <http://db.knihopis.org/> [náhled 26. 6. 2014].

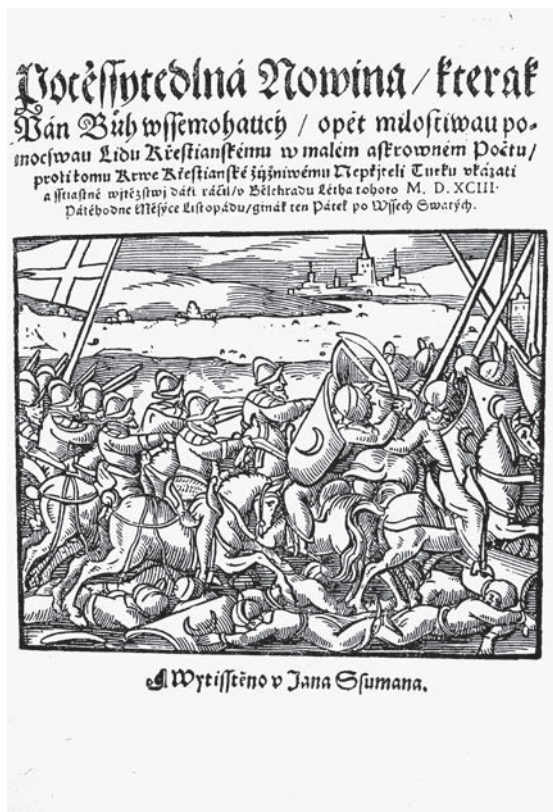

O nešťastné bitvě a porážce Uhro od národu tureckého..., Praha 1526 [Knihoepis K01156]. Reprodukce v textu jsou převzaty z edicí M. Novotného z roku 1940 a P. Kneidla z roku 1983, respektive z digitální knihovny Spalicek.net.

kládá letákový tisk *O nešťastné bitvě a porážce Uhro od národu tureckého* obsahující dvě písně, vydaný Mikulášem Konáčem z Hodištkova ještě téhož roku. Zcela ojedinělá je notace melodie, na níž se měly písně zpívat, vytištěná ze dřeva vyřezanými štočky na rubu titulního listu tohoto tisku. Unikátní tisk pochází z Neuberkovy knihovny, zakoupené Muzeem Království českého. Druhá skladba je starší nežli skladba první, neboť její autor dosud nevěděl, že král Ludvík Jagellonský v bitvě u Moháče padl; vznikla tedy v týdnu mezi 9. až 16. zářím 1526.⁵

Ke třetí rakousko-turecké válce (nazývané též dlouhá válka či válka o hrady) v letech 1593–1606 se váže *Píseň o Turku*, přitištěná k *Potěšitelné novině, kterak Pán Bůh všemohoucí opět milostivou pomoc svému lidu křesťanskému v malé a skrovném počtu proti tomu krve křesťanské žižnivému nepříteli Turku ukázati a šťastné vítězství dáti ráčil u Bělehradu léta tohoto 1593 pátého dne měsíce listopádu, jinák ten pátek po Všech svatých*. Na rozdíl od předchozích a následujících zpravodajských skladeb je *Píseň o Turku* koncipována jako modlitba o devíti pětiveršových strofách se dvěma plus třemi sdruže-

⁵ Obě skladby nejnověji vydal J. V. SCHEYBAL, *Senzace*, s. 93–97, 351–352. Faksimile titulní strany viz in Pravoslav KNEIDL, *Česká lidová grafika: v ilustracích novin, letáků a písniček*, Praha 1983, s. 117.

Potěšitedlná novina ..., Praha, Jan Šuman,
1593? [Knihopis K06311].

nými rýmy: „Ó, ostříž naše šavlice, / obrať, Bože, v jejich plece, / rač zahanbit jejich líce, / ať nestraší našich více / v své machometské obřizce.“⁶

Z roku 1601 pochází *Píseň o dobývání pevnosti Kanýže*, zpracovaná podle německé předlohy z téhož roku s názvem *Ein neu Lied von Abzug Canischa*, jež se měla zpívat na melodii písní *Byl margrab čistá hrdina* nebo *Otče náš, jenž v nebi bydlíš* (notace této melodie je známa z tisku *Lázeň španělská*). Za ironickým, cenzuru zesměšňujícím impresem *Složeno a vydáno v Kanyži s dovolením Rustan beka* se skrývá pražská tiskárna Sixta Palmy Močidlanského. Píseň je pozoruhodná ostrým protikatolicismem, útočícím zejména na papeže Klementa VIII., jenž zorganizoval vlastní armádu k dobytí pevnosti Kanýže; papežská armáda se ale po několikaměsíčním obléhání od pevnosti s velkými ztrátami stáhla.⁷ Nápěv písně o dobývání pevnosti Kanýže publikoval v *Českém lidu* roku 1911 Jan Branberger.⁸

6 Skladbu vydal M. NOVOTNÝ, *Špalíček písniček*, s. 7–8, na s. 9 je reprodukována titulní strana tisku.

7 Skladbu nejnověji vydal J. V. SCHEYBAL, *Senzace*, s. 102–105, 352. Faksimile titulní strany viz in P. KNEIDL, *Česká lidová grafika*, s. 187.

8 Jan BRANBERGER, *Česká světská píseň lidová v XVI. století*, *Český lid XXX*, 1911, s. 129.

Píseň o dobyvání Pevnosti

Kanyže / od Wlachu swecených / od Pa-
peže posehnanych / a giných s Ržimské
Koty / Kterak sau w Papežowu moc /
posehnání / slyby / w Swate w swecena
wodu / Gezywry / Kapucyny dauřfali / že
bez Kacyů Pevnosti dobudau / a Tur-
ky y Kacyře porlukau : Ale potom šádně
s hanbau wřikali / a mnozy od zymy zhy-
wuli / a Turkům Kořistj / Del od šehře
zanechali / Léta 1601.

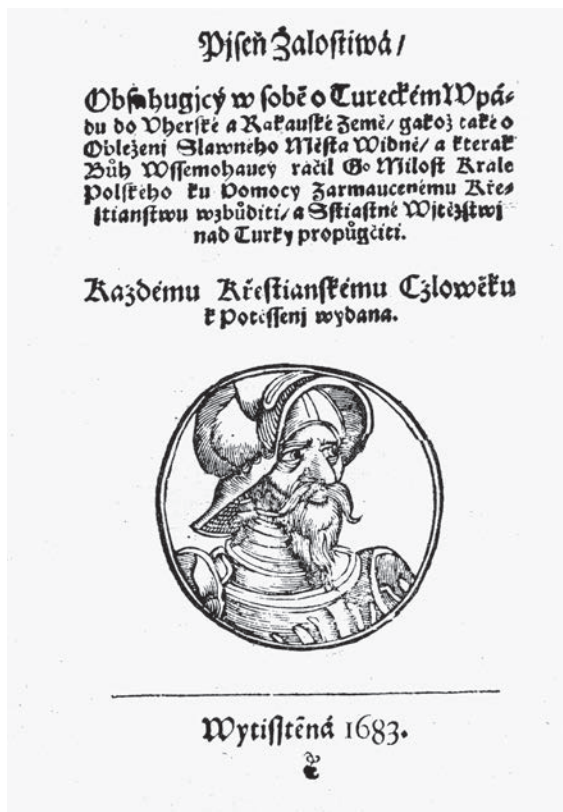

Píseň o dobyvání pevnosti Ka-
nyže, Praha, Sixt Palma Mo-
čidlanský, 1601 [Knihopis
K09600].

Zvláště živou produkci zpravodajských skladeb o válkách s Osmany pozorujeme v sedmdesátých a osmdesátých letech 17. století; vesměs zřejmě půjde o překlady z němčiny, možná také z polštiny. V excerpovaném materiálu z fondů Moravské zemské knihovny v Brně tak byl zjištěn český překlad německé skladby věnované dobytí Kamence 26. srpna 1672, která už v titulu akcentuje následky pádu „klíče křesťanské krajiny“ pro civilní obyvatelstvo: *Novina velmi žalostivá o hrozném a strašlivém vpádu Turkův a Tatarův do Království polského, kterak jsou veliká a pevná města v něm skrze zradu zdobývali a celou Podolskou krajinu téměř království náležející odňali a lidu mladého, jak mužského, tak ženského pohlaví, mnoho tisíc zajmouc do turecké a tatarské země bez milosti na prodej zahrnali*; tisk nese vročení 1673. Překladatel apeluje na věrné Čechy, aby se probudili, uvědomili si blízkost nebezpečí, které může zničit i jejich domovy a postihnout je stejně hrůzně jako obyvatele okolí Kamence (v sedmiveršových slokách se kombinují čtyři střídavě a tři sdruženě rýmované verše): „Těla rozsekaných / Turci psům metali, / před pevností mladých / lidí prodávali, / ženy krásné i panny / do Tatar zavedeny, / k chlípnosti prodány.“⁹

Ještě apokalyptičtěji líčí tureckou okupaci *Píseň žalostivá, obsahující v sobě o tureckém vpádu do uherské a rakouské země z roku 1683*: „Některí jsou zjímáni, / jiní šav-

⁹ Citováno podle Jiří FIALA, *Sociální motivy v českých pololidových skladbách*, nepublikovaná kandidátská dizertační práce, Olomouc 1982, s. 160–161.

Píseň žalostivá, obsahující v sobě o tureckém vpádu do uherské a rakouské země, s. l. et t., 1683 [Knihopis K12699].

lování, / násilí, usmrčení / panen, také paní, / nevinná děťátka / ukrutně zmordovaná, / na kopí nastrkaná, / smutná nebožátka.“ Atmosféru aktuálnosti autor skladby o šestatřiceti strofách navozuje užitím prezentu, naznačuje tím, že následky války dosud trvají, i když, jak dále sděluje, byli Turci u Vídně na hlavu poraženi.¹⁰

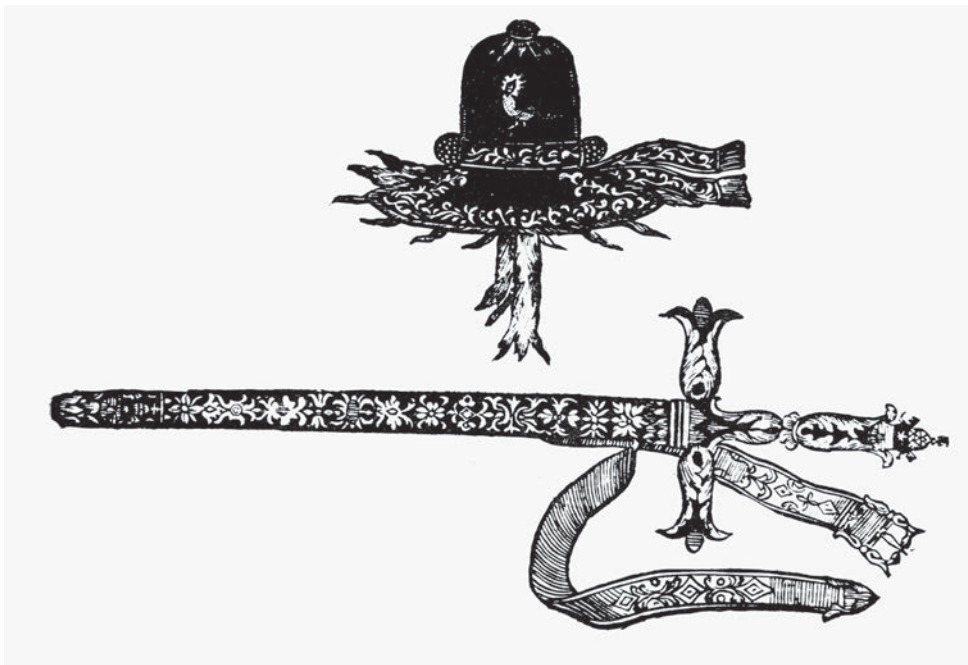
V souboru kramářských písňových skladeb reflektujících tažení polského krále Jana III. Sobieského k Vídní a jeho slavné vítězství nad tureckou armádou velkovezíra Kara Mustafy paši dne 12. září 1683 se nachází po všech stránkách pozoruhodná dramtizovaná skladba *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa baša* z roku 1684 o třiatřiceti strofách se shodnou strofickou strukturou jako výše zmíněná *Píseň o Turku*.¹¹ Bohuslav Beneš konfrontoval tuto skladbu ve stati *Dramatické postupy kramářských písní* z roku 1968 s interludiem *Komedie o turecký vojně*.¹²

Několik málo kramářských zpravodajských skladeb je věnováno rakousko-tureckým válkám během 18. století, zejména pod vrchním velením prince Evžena Savo-

¹⁰ Skladbu vydal M. NOVOTNÝ, *Špalíček písniček*, s. 52–57, na s. 53 je reprodukována titulní strana tisku. Citované verše jsou zde otištěny na s. 54.

¹¹ *Tamtéž*, s. 7–8, na s. 9 je reprodukována titulní strana tisku.

¹² Bohuslav BENEŠ, *Dramatické postupy kramářských písní*, in: Milan Kopecký (ed.), *O barokní kultuře: sborník statí*, Brno 1968, s. 115–132.

Novina o slavně dobyté hlavní turecké pevnosti města Temešváru..., Praha, Barbora Františka Beringerová, 1716 [Knihopis K06265].

ského, jenž si za dobytí pevnosti Temešváru vysloužil — jak informuje kramářská zpravodajská píseň z roku 1716 — od papeže Klementa XI. „stocco“ neboli velký kord, jakož i honosný klobouk.¹³

Kramářské zpravodajství o válkách s Osmanskou říší vrcholí Laudonovým dobytím Bělehradu 8. října 1788, jež reflektuje např. *Nová píseň o udatnosti Laudonové* [sic!] *k dobytí Bělehradu*. Nápěvem je tato skladba odkazována na mravoličnou píseň o soudobé ženské módě s incipitem „V Praze, Vídni, Novém Městě“, jejíž tisk se rovněž dochoval.¹⁴ Skladba sestává z třiatvaceti čtyřveršových sdruženě rýmovaných slok; za povšimnutí stojí šestá sloka reflektující dobovou dělostřeleckou terminologii: „S devíti sty kúsy táhli, bořící, též i malý, z haubic, též i pellerů, ze všech do Bělehradu.“ Zatímco jako „kúsy“ jsou označovány kanony, haubice jsou houfnice a pod pojmem pellery se zřejmě skrývají moždíře.¹⁵

¹³ Skladba nese titul *Novina o slavně dobyté hlavní turecké pevnosti města Temešváru*, tisk vydala v roce 1716 Barbora Beringerová ve Starém Městě pražském. Viz P. KNEIDL, *Česká lidová grafika*, s. 192.

¹⁴ Viz Jiří FIALA, *Starší pololidové veršované skladby o módě*, Studia Bohemica III, Acta Universitatis Palackianae Olomouensis Facultas Philosophica, Philologica 50, Praha 1984, s. 35–50.

¹⁵ *Nová píseň o udatnosti Laudonové k dobytí Bělehradu*, http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/index.php?request=show_record_num¶m=0&client=&ats=1409865856&mode=&testMode=&sf_queryLine=&qs_field=0 [náhled 4. 9. 2014].

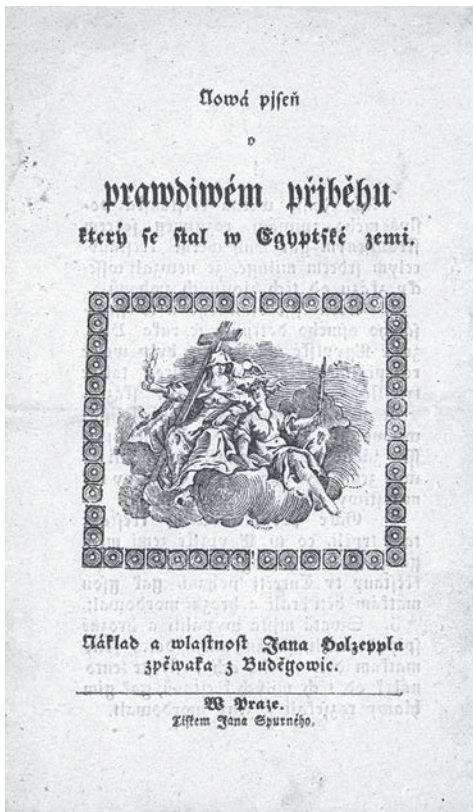
Nová píseň o udatnosti Laudonové, Litomyšl — Kutná Hora, s. t. et a. [1789/1790, Knihopis KO9879].

Válečné konflikty s Osmanskou říší se poté přesouvají dále na Balkán v souvislosti s osvobozovacími boji Srbů a Bulharů, popřípadě až na africký kontinent. Kramářské písňové zpravodajství ještě tyto události reflektuje, i když už jen ztěžka čelí konkurenci periodických novin. Několikeré vydání skladby s názvem *Nová píseň aneb Příběh, který se stal v egyptské zemi* líčí pohromu egyptských křesťanů za války tureckého vazala v Egyptě Muhammada Alího paši (1806–1849) s Osmanskou říší v roce 1831, během níž Alí paša s podporou Velké Británie a Francie usiloval o vymanění z tureckého područí.¹⁶

Koncem sedmdesátých let 19. století vydal Josef Chládek *Truchlivou píseň o ukrutnostech tureckých páchaných ve válce slovansko-turecké léta Páně 1877*,¹⁷ nástup kabaretů

16 Viz *Nová píseň aneb Příběh, který se stal v egyptské zemi*, http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/index.php?request=quick_search¶m=&client=&ats=1403785314&mode=&testMode=&sf_queryLine=v+egyptsk%C3%A9+zemi&qs_field=52 [náhled 4. 9. 2014].

17 *Truchlivá píseň o ukrutnostech tureckých páchaných ve válce slovansko-turecké léta Páně 1877*, http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/index.php?request=quick_search¶m=&client=&ats=1426750300&mode=&testMode=&sf_queryLine=truchliv%C3%A1+p%C3%ADse%C5%88&qs_field=52 [náhled 31. 12. 2014]; zde viz i další vydání této skladby.

Nová píseň o pravdivém příběhu.

Truchlivá píseň, Praha, Josef Chládek, 1877.

a šantánů na počátku století následujícího však posouvá tureckou tematiku do sféry humorných kupletů.¹⁸

Závěrem lze konstatovat, že české novinové a písňové zpravodajství na téma tureckých válek by si zasloužilo novodobou edici, jež by jednak zpřístupnila a komentovala tematicky relevantní texty, jednak zdokumentovala jejich grafickou podobu.

RÉSUMÉ:

Reports on Turkish expansion into south-eastern Europe written in Czech were disseminated in the non-periodical press and in broadside ballads published as broadsheets. These semi-folksong compositions were also undoubtedly used for wartime propaganda, and the information contained in them could be exaggerated or otherwise distorted in an effort to mould the opinions and attitudes of the masses.

¹⁸ Viz např. *Veselý turecko-turbanový pochod*, http://dbase.aipberoun.cz/spalicek/index.php?request=quick_search¶m=&client=&ats=1426750429&mode=&testMode=&sf_queryLine=turbanov%C3%BD&qsf_field=52 [náhled 31. 12. 2014].

Ročník 1913. Vychází měsíčně. Číslo 22.

Pencův Podřipský Odeon.
Sbírka lidových popěvků a vlastních skladeb.

MOTTO: Turek sedí na divanu
do noh již ho chytá křeč.

Veselý Turecko-turbanový pochod.
Slova od S. P. LAV.
Hudbu složil FR. PENC, kapelník ve Velvarech.

Píseň s notami za 10 hal.
Pro hudbu smyčc. neb dech. 1 K, pro piano 1 K.
Zákonem chráněno.
JAROSLAV BURIAN,
KNIHKUPCOVÍ-NAKLADATELSTVÍ
V PÍSKU.
Nákladem Fr. Penc, kapelníka ve Velvarech.

Veselý turecko-turbanový pochod, Velvary, 1913.

The Turkish wars had attracted the interest of broadside ballad composers and printers since the Battle of Mohács on 29th August 1526, as demonstrated by the printed pamphlet *O nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národa tureckého* — *The unfortunate battle and the defeat of Hungary by the Turkish nation*, containing two songs with unique notation for the melody to which the songs are to be sung. *Píseň o Turku* — *Song of the Turk*, is in the form of a prayer and relates to the Third Austro-Turkish war between 1593 and 1606. Hiding behind the ironic imprint: *Composed and published in Kanyž with the permission of Ruslan Bek* is the Prague printing house of Sixt Palma Močidlanský.

We can observe particularly heavy output of broadside news pieces on the wars with the Ottomans in the 1670s and 1680s. In the excerpted material we have also found a Czech translation of a German piece on the conquest of Kamenec on 26th August 1672, the title of which in itself highlights the consequences of the fall of the “key to the Christian lands” for the civil population: *Novina velmi žalostivá o hrozném a strašlivém vpádu Turkův a Tatarův do Království polského* (1673) — *Most baleful news of the dreadful attack by the Turks and the Tartars on the Kingdom of Poland* (1673). Even more apocalyptic is the description of the Turkish occupation *Píseň žalostivá, obsahující v sobě o tureckém vpádu do uherské a rakouské země* — *A baleful song referring to the Turkish attack on the Hungarian and Austrian lands* from 1683. The composer creates a “topical” atmosphere by using the present tense to suggest that the aftermath of the war still persists, even though he later tells us that the Turks were defeated at Vienna. This collection of broadside songs celebrating the victory at Vienna of the Polish King Jan Sobieski III over the Turkish army led by Grand Vizier Kara Mustafa Pasha on 12th

September 1683 includes a noteworthy dramatized composition entitled *Lamentací tureckého velkého vezíra Kara Mustafa Baša* — *Lamentation of the Turkish Grand Vizier Kara Mustafa Pasha* from 1684, with 33 stanzas and an identical verse structure to that of the Song of the Turk referred to above.

Several broadside news pieces are about the Austro-Turkish wars during the 18th century, particularly under the supreme command of Prince Eugene of Savoy. Broadside news reports of the wars with the Ottoman Empire come to a peak with Laudon's conquest of Belgrade on 8th October 1788, as reflected, for example, in *Nová píseň o udatnosti Laudonové k dobytí Bělohradu* — *A new song of the valour of Laudon in conquering Belgrade*, and does not subside until the 1870s, when Josef Chládek published *Truchlivou píseň o ukrutnostech tureckých páchaných ve válce slovansko-turecké léta Páně 1877* — *A sad song about Turkish atrocities committed in the Slav-Turkish war in the year of our Lord 1877*.

Czech broadside news pieces on the Turkish wars undoubtedly deserve a modern-day edition to present the relevant lyrics and to document their graphic form.

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc., působí jako emeritní profesor na katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se dějinami české literatury 18. a 20. století, moravským písňovým folklorem, dějinami olomoucké univerzity a olomouckého regionu (jiri.fiala@upol.cz).